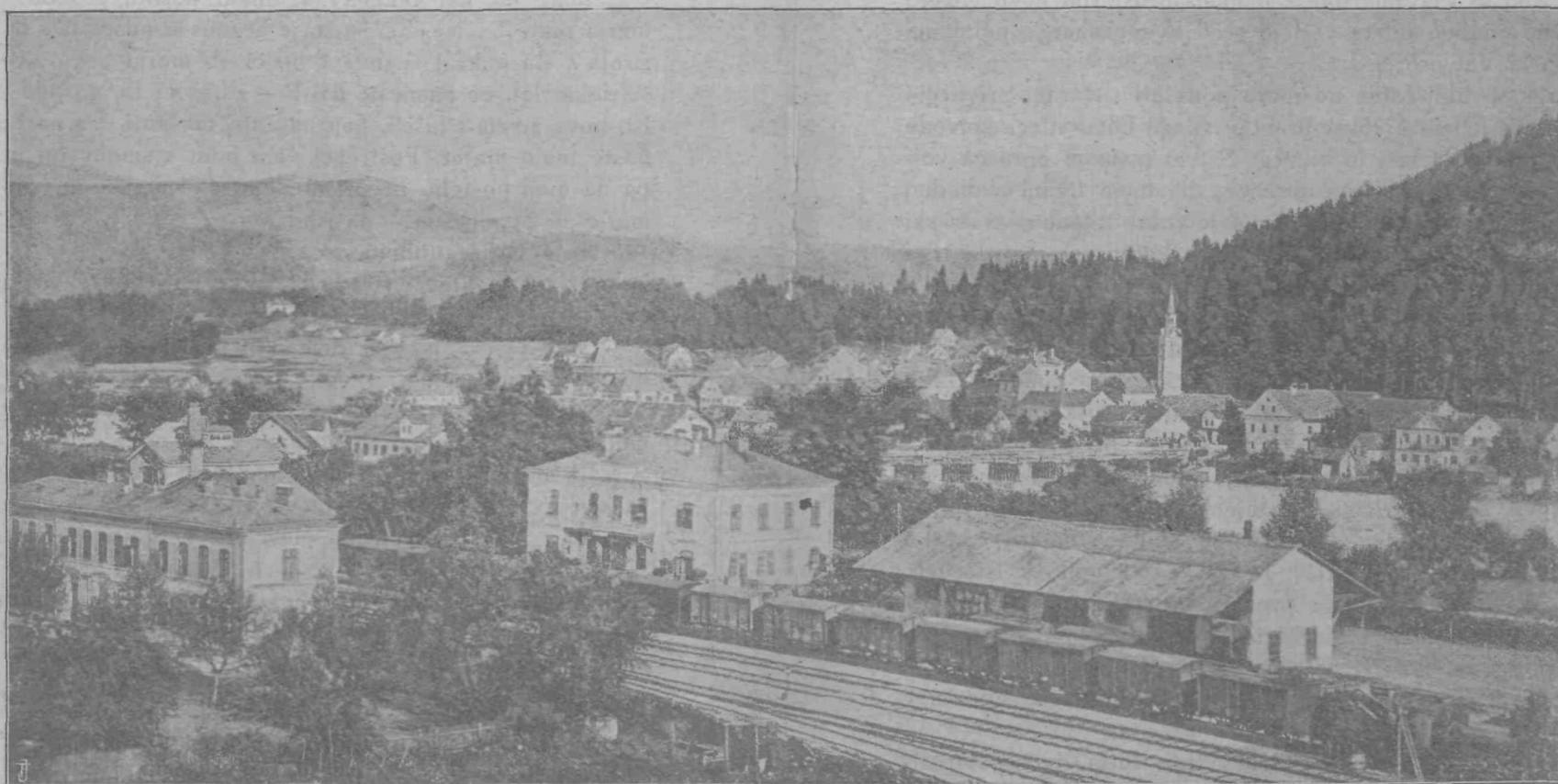

Litija.

Leop. Podlogar:

Iz zgodovine kranjskih trgov.

7. Litija.

(233 m, 658 prebivalcev.)

Litija leži na desnem bregu Save med Ljubljano in Zidanim mostom. Savska dolina se od Zaloga naprej vedno zožuje, in od železniške postaje Sava si je reka Sava vrezala v živo skalo ozko in globoko strugo. Pred to sotesko se razprostira prijazna litijska dolina, ki prehaja na jugu v 450 metrov visoki Sitarjevec, kjer kopljejo svinčeni sijajnik in živo srebro. Ob vznožju tega hriba, kjer so baje že Rimljani kopali rudo, stoji lep dolenski trg Litija.

Litija je sedež okrajnega glavarstva za oba sodna okraja: Litija in Višnja gora. Glavarstvo šteje blizu do 37.000 prebivalcev; od teh odpade na litijski sodni okraj približno 24.000, na višnjegorski 13.000.

Trg sam šteje do 700 prebivalcev, občina Litija pa, h kateri spadajo še vasi Breg, Gradišče, Jablanica z Bukovico, Sv. Jurij, Laze in Tenetišče, okrog 1700 prebivalcev. Za trgom največja vas je Jablanica z z Bukovico.

Litijska cerkev sv. Nikolaja, ki ga časti krščanski svet kot patrona brodarjev in čolnarjev, spada kot podružnica v Šmartin pri Litiji. Župnija je obsežna; šteje okrog 5000 duš; oskrbuje jo župnik-dekan z dvema duhovnima pomočnikoma. Šmartinska župnija se je leta 1395. izločila iz župnije Št. Vid na Dolenjskem, ki se omenja že leta 1132. Šola v trgu Litija je štirirazredna.

Pred gradnjo Južne železnice (od Dunaja do Ljubljane, otvorjena vpričo avstrijskega nadvojvode Albrehta 16. septembra 1849), je bila Litija važno pristanišče za savsko brodarstvo. Tu so izdelovali največ savskih ladij in v treh vrvarskih delavnicah tudi velike in močne vrvi iz laške konoplje za vlačenje ladij. Po šestdeset metrov so bile te vrvi dolge, po pet centimetrov pa debele. — Pri Litiji je topilnica za svinčeno in živosrebrno rudo in velika predilnica.

Pol ure pod Litijo je vas Šmartin, z lepo in prostorno novo gotsko župno cerkvijo. Južnovzhodno od te vasi je grad Wagensberg, nekdanja lastnina Ivana Vajkarta Valvasorja.

Kakor drugi trgi se tudi Litija ne more ponašati s starimi privilegiji ali svoboščinskimi pismi. Iz leta 1778. se hrani privilegij kočevskega vojvode Henrika Turjaškega, katerega last je bil trg. S tem pismom oprošča vojvoda tržane tlake, robote, in podeljuje pravico, da smejo tržani svobodno prodajati in voliti svojo lastnino. Drugo pismo je izdal tržanom avstrijski cesar Franc I. (1792—1835) 26. marca leta 1833, s katerim je potrdil trgu pravico do petih sejmov.

Litija je bila nekdanj, kakor vsa Dolenjska, last oglejskih očakov. Leta 1140. je podelil očak Peregrin I. (1132—1161) stiškemu samostanu svojo veleketijo v Litiji (villam Littae).¹ Leta 1256. se je mudil v Litiji koroški vojvoda Ulrik III. (1256—1269) in obdaroval stiški samostan z zemljišči.²

Trg Litija se je razvil okrog gradu, ki se je imenoval Litijski turn. Bil je last gospodov Wagen. Leta 1587. ga je zamenjal Franc Wagen z Baltazarjem Werneck za grad Poganik. Wernecki so ga imeli do l. 1613., ko ga je kupil Ljubljčan Jožef Mohorčič. Ta ga je odstopil še isto leto svojim sorodnikom pl. Wagen. Ti so ga prodali sorodnikom Pelzhoferjem, od katerih je kupil graščino Lenart Merharič. Leta 1627. pa ga je prodal spet Werneckom, ti pa že čez tri leta gospodu Bosio. Leta 1633. je zamenjal Bosio litijski grad z Münchenbergerji za Lanšpreš (Landpreis) v župniji Mirna.

V Valvasorjevem času (1689) so imeli v trgu Litiji dvorec Apfalterji.³ Bivali so pa v Litiji že veliko prej. Leta 1474. je ustanovil Andrej Apfalter na Vačah kapelanijo.⁴

Leta 1636., 11. aprila, je nastal v hiši Adama Plevnika, ki je stala prav zraven gradu, ogenj. Požar je v kratkem uničil ves trg, le cerkev sv. Nikolaja je ostala.

Trg Litija je bil v 16. stoletju last Wagenspergov, pozneje pa last Turjačanov, ki so bili obenem lastniki višnjegorske grajščine.⁵

Litija je uživala v Valvasorjevem času poleg drugih svoboščin tudi pravico do štirih sejmov.⁶

Stara grška pripovedka o Argonavtih, ki jih je pripeljal okoli leta 1250. pred Kr. tesalski (Tesalija) kraljevič Jazon z ladjo »Argo« iz Kolhide ob Črnem morju po Donavi, Savi in Ljubljnici do sedanje Vrhnike, nam priča, da so že zgodaj v prazgodovinski dobi plavale ladje mimo Litije. Da je bila Litija pozneje Rimljanom važna ladjestaja, nam priča ime »Litija«

¹ Schumi, U. u. R. B. I. 92.

² Schumi, U. u. R. B. 179.

³ Valv. XI. 344.

⁴ Illyr. Bl. 1840. 97.

⁵ Hoff. G. v. H. Kr. II. 112.

⁶ Valv. XI. 343.

samo. Izvajajo ga od latinske besede »litus«, ki pomeni breg, пристanišče in ladjestajo. Tako vsaj je razložil to ime že Valvasor (XI. 342), čemur se ni posebno oporekalo, četudi je večina njegovih razlag o naših krajevnih imenih pogrešna, včasih kar preveč naivna in smešna.

Do leta 1849., ko je stekla železnica od Zidanega mosta do Ljubljane in popihala s Save ladje in kričeče poganjače ob nje obrežju, je bila videti Litija kakor neka naselbina savskih brodnikov. Vsa Litija je živela ondaj skoraj samo ob brodarstvu. Če ni plaval po Savi led, ali če ni bila voda prevelika, se je pripeljalo mimo Litije vsak dan po 10 do 15 ladij, ki so bile večinoma last litijskih brodnikov. Največje izmed njih so bile po 52 m dolge, 5 m široke in 4 m globoke. Taka ladja je bila brez krova ali strehe; imela pa je spredaj in zadaj visoka rilca. Rekli so taki ladjí »tombas«; nosila je po 1000 do 1200 centov. Na vsaki taki ladjí je bilo navadno po 17 brodarskih hlapcev.¹

Komaj je pa stekla železnica, je postalo po hrumeči in prej tako živi Savski dolini tiho, kakor bi bila prišla v njo kuga. Mnogobrojne gostilne v Litiji so se hitro praznile, in trava je začela rasti pred hišami, kjer se je trlo še malo let prej oblastnih in zapravljivih brodnikov, tovarnikov, voznikov in popotnih ljudi. Tudi popotnih ljudi se namreč ni manjkalo, pritoževali so se pa, da so jih brodniki sicer sprejemali na ladje; pa ne kot popotnike, ampak kakor blago. Treba je bilo vzeti vsakemu s seboj — tako so tožili vsi, ki so morali z ladjo naprej — precejšnjo mero potrpežljivosti, da so dočakali čas, ko se je brodarjem zljubilo, da so zopet zapustili v Litiji krčme in odrinili naprej.

Danes pa slôve Litija le še po svinčenih in živosrebrnih rudnikih.

¹ Costa, Reiseerinnerungen 1848. 92

(Konec.)

Splošna pravila za zdravje in dolgo žuljenje.

1. Svež zrak podnevi in ponoči!
2. Hrani se, kakor zahteva narava!
3. Po delu mir, po miru zopet delo!
4. Živi trezno! Boj se alkohola, ki ti je največji sovražnik!
5. Sprijazni se z čisto, mrzlo vodo!
6. Bôri se proti vsaki strasti!

